

# **Kultura stravování hnutí Haré Krišna**

## **Culture of eating of the Hare Krishnas movement**

Marcela Konečná

Nakladatelství Forum, Praha, Střelnická 1861/8a 182 00 Praha 8  
Email: maca.konecna@gmail.com

### **Abstract**

This paper deals with the issue of the function and meaning of eating for the members of the Hare Krishna movement and follows the question what cultural specifics of eating are significant for this movement. In this paper there are also presented topics such as symbolism of food, the principles of sacrifices which are related to the principles of purity, eating habits, sacredness of cows or food sovereignty.

### **Keywords**

Hare Krishna movement, eating, Vedic culture, meaning, purity, field research

### **Klíčová slova**

hnutí Haré Krišna, stravování, védská kultura, význam, čistota, terénní výzkum

## **Úvod**

Vztah náboženství a jídla je velmi úzce semknutý. Jídlo může mnohdy v náboženství sehrávat hned několik funkcí, kromě duchovní či rituální to je například sociální funkce zasluhující se o pocit sounáležitosti uvnitř skupiny či funkce symbolická, která v této studii sehrává důležitou roli. Počátky lidské kultury, které tvoří jádro současných společenských formací postavených na základech mravních řádů, lze vysledovat právě v kultuře stravování, potravinových tabu, obětních rituálech apod. Dnešní globalizovaný svět se mimo jiné zasloužil o průniky nových kultur a náboženských hnutí do západní kultury. Zde se tradiční jídelníček neustále mění spolu s tím, jak se mění rozmanitost jejich obyvatel a současných společenských trendů. Zcela běžně se tak dá seznámit s náboženstvím jednotlivých skupin prostřednictvím jejich jídla. To obzvláště platí u náboženského hnutí Haré Krišna, jenž je nejen svou kulturou stravování lehce rozeznatelné od zbytku západní společnosti. Pro získání relevantních informací vztahujících se k této problematice byl zvolen kvalitativní výzkum, v rámci něhož byla využita technika polostrukturovaných rozhovorů a zúčastněného pozorování. Vlastní terénní výzkum byl uskutečněn v období od října roku 2016 do února roku 2017 a probíhal ve vybraných centrech hnutí Haré Krišna v Praze a jejím okolí, které se

svým zaměřením váží k tématu diplomové práce. Jednalo se zejména o restaurace Góvinda v Praze a Benešově u Prahy a o farmu Krišnúv dvůr. Při výběru informátorů byl brán ohled na věkovou rozmanitost, aby výzkum zahrnul výpověď více generací.

## **Funkce jídla**

Jídlo může zastávat řadu různých funkcí. Mnozí vědci poukazují na sociální, kulturní, etickou, duchovní ale také symbolickou funkci jídla. Ukazuje skupinovou konformitu a jednotlivé členy sociální skupiny stmeluje dohromady. Upřednostňování určitého druhu jídla může poukazovat na příslušnost k určité sociální skupině, kastě či třídě.<sup>1</sup> Sociální funkci jídla dokazují také rituály pohostinnosti, které se postupem času formovaly u všech národů. Svou odlišnou skladbou potravy, technikou přípravy jídla i způsobem stravování vyjadřují sociální vztahy a normy, které se pro danou kulturu staly významnou doménou.

Jídlo je v pojetí kulturní antropologie kulturním produktem. Je spojeno s každou kulturou a civilizací. Jednotlivé kultury se ovšem liší svými stravovacími návyky, které představují ustálený soubor zvyklostí při způsobu stravování. Tyto odlišnosti lze najít v kategorizaci jídla, samotném výběru potravin, v jejich úpravách, denním rozvržení jídla, způsobu stolování apod. Co a jakým způsobem jíme, nás charakterizuje jako členy určitého společenství. Kulturní význam jídla tedy určuje veškerou spojitost mezi člověkem a jídlem – od produkce, přípravy, směny až po samotný konzum. Kulturní aspekty jídla jsou také pevně propojeny s dalšími významnými kulturními aspekty, kterými jsou příbuzenství, čistota, rituály, etické hodnoty a sociální stratifikace.<sup>2</sup>

Symbolická funkce jídla je neodmyslitelně spojena s náboženstvím. Jako příklad může dobře posloužit biblická kultura. Chléb zde byl nejrozšířenějším pokrmem a zastával tak důležitou roli, v podstatě zahrnoval vše, co je nezbytné k životu. Dalšími základními potravinami byly víno (proto byly jižní středomořské národy v minulosti označovány jako kultury chleba a vína) a také olej. Záhy se tedy tyto tři hlavní potraviny staly alimentárními symboly jak v západní, tak i východní křesťanské liturgii.<sup>3</sup>

## **Kultura stravování a náboženství**

Jídlo představuje pro jednotlivá náboženství velice důležitou roli. Pravidla stravování slouží k jasné demonstraci odlišností jednotlivých náboženství a napomáhají vytvářet vlastní

<sup>1</sup> FRAŇKOVÁ, Slávka a DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Psychologie výživy a sociální aspekty jídla*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0548-1.

<sup>2</sup> MEULENBELD, Gerrit Jan a LESLIE, I. Julia. *Medical literature from India, Sri Lanka, and Tibet*. New York: E. J. Brill, 1991, s. 17. ISBN 9004095225.

<sup>3</sup> BUBÍK, Tomáš. Hostina a půst v křesťanské kultuře. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin (eds.) *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005, s. 20. ISBN 80-7194-800-4.

identitu, což vede k posílení pocitu sounáležitosti k dané komunitě. Příslušníci jednotlivých náboženství chtějí prostřednictvím jídelních pravidel spojit smyslové požitky s těmi duchovními.

Jídlo již po dlouhá staletí slouží jako prostředek komunikace mezi člověkem a nadpřirozenými bytostmi. Role oběti měla v mnoha náboženstvích nenahraditelnou roli. Bohům bývaly (a v některých náboženstvích či kulturách stále jsou) odevzdávány oběti jak rostlinného, tak i živočišného původu. Toto obětování bylo dodržováno i v dobách, kdy člověk sám trpěl nedostatkem potravy, což potvrzuje jeho důležitost a značný význam pro nábožensky založeného člověka. Právě v kultuře stravování, stravovacích tabu, obětních rituálech i ve formách dělení potravy se projevovaly počátky lidské kultury, jež vedly až k současným společenským formacím. Tyto formace jsou založeny na základních vzorcích mravních řádů. *Obřady spojené s jídlem představují v historických kulturách i v novověku mír a přátelství a v určité míře i komplementaritu mezi spolustolovníky: mezi lidmi a bohy, mezi lidmi navzájem i mezi žijícími a mrtvými.*<sup>4</sup> Současná západní kultura je charakteristická svou stravovací pluralitou, a to právě proto, že se zde mísí veliké množství jak tradičních náboženství, tak i nových náboženských hnutí. Tato náboženská pluralita s sebou do Evropy přináší kromě své víry také svou vlastní kuchyni. Tímto vlivem se tak postupně mění tradiční evropský jídelníček.

### **Mary Douglas a výklad „nečistého“**

Jednou z antropoložek, která se mimo jiné zabývala tabuizací potravin, je Mary Douglas, představitelka symbolické antropologie. V symbolické antropologii je možné na jídlo nahlížet jako na určitý znak či symbol, prostřednictvím něhož člověk interpretuje a formuje svět, ve kterém žije, a snaží se v něm najít své místo, význam a smysl. Tento směr čerpá od francouzských sociologů a etnologů Émila Durkheima a Marcela Mause, kteří tvrdí, že člověka odlišuje od zvířat touha po řádu, po uspořádaném, srozumitelném světě, ve kterém je možno věci předpovídat. Tento řád však neexistuje sám o sobě, člověk jej musí vytvořit za pomoci svého tvůrčího úsilí. Na základě sociální struktury člověk buduje klasifikační systémy, které dají neuspořádanému světu pevné hranice a strukturu, čímž teprve vše dostává svůj význam a smysl. V každé společnosti se objevuje pojem nečistého, a to buď z hlediska hygienického, ekologického (znečištění), sociálního, existenciálního či metafyzického. Tedy

---

<sup>4</sup> DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999, s. 18. ISBN 80-85866-41-2.

ve všech kulturách se setkáváme s předměty, bytostmi, činnostmi, silami, vztahy či obdobími, které jsou v rámci dané kultury považovány za nečisté.<sup>5</sup>

Douglas se v souvislosti s potravinovými tabu zabývá otázkou nečistoty či špíny, které interpretuje jako něco nemístného, ohrožujícího či nějakým způsobem narušujícího vytvořený řád. Lidé se neustále snaží chránit vlastní kulturní řád a střežit jeho hranice před vším, co narušuje jejich standardní vnímání a interpretování reality. Tím pádem je vše, co nezapadá do naší představy řádu, považováno za nečisté. Nečistota tedy není izolovanou kategorií, ale vznikla jako vedlejší produkt klasifikace. Kategorie nečistoty představuje kulturní konstrukt, který v různých společnostech slouží k vytěsnění všeho, na co je nahlíženo jako na nemístné, je spojen s nepořádkem a narušením sociálního řádu.<sup>6</sup>

## Hnutí Haré Krišna

*Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny* (anglicky *International Society for Krishna Consciousness* – zkráceně ISKCON), resp. hnutí Haré Krišna, je spolu s dalšími proudy gaudijského višnuismu běžně řazeno mezi tzv. nová náboženská hnutí. Pro tato hnutí je příznačné, že začala vznikat v období tzv. náboženského oživení v 60. letech 20. století v USA. Ačkoliv byla tradice tohoto hnutí, jejíž kořeny sahaly do Indie, v Západním světě zcela neznáma, začala se nejprve v USA a později po celém světě šířit s velkým úspěchem. Hnutí Haré Krišna sice nebylo první indickou tradicí, která se ujala na Západě, ovšem oproti předchozím filosofiím, které kladly důraz na poznání (*džňána*), byl pro toto hnutí mnohem důležitější prvek *bhakti* neboli oddaná láska k bohu.<sup>7</sup>

Tak jako u jiných náboženství i u hnutí Haré Krišna se oddanost Bohu odráží jak v etické rovině života oddaného, tak v rituálech, obřadech a svátcích. Oddaní se ve svém životě musí řídit čtyřmi usměrňujícími zásadami mravného života, které v podstatě tvoří jádro praktické stránky jejich duchovního života:

- vegetariánské stravování – je zakázáno jíst maso, ryby a vejce,
- zákaz požívání jakýchkoliv omamných látek – jedná se jmenovitě o alkohol, gaňdžu (marihuanu), tvrdé drogy, tabák, betelové listy, oříšky, kakao, čaj, kávu a limonády s kofeinem, neboť zatemňují mysl,

<sup>5</sup> ERBAN, Vít. Kategorie “nečistého” v symbolické antropologii Mary Douglasové. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005, s. 35–36. ISBN 80-7194-800-4.

<sup>6</sup> DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: Analýza konceptu znečištění a tabu*. 1. Praha: Malvern, 2014. ISBN 978-80-87580-91-2.

<sup>7</sup> FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Krišny: hnutí Haré Krišna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 41–43. ISBN 978-80-7043-951-7.

- zákaz nedovoleného sexu – pohlavní styk je povolen pouze pro ty, kteří se rozhodli vykonávat práci hospodáře (*grhasthy*), a to je dále omezeno pouze na páry žijící v manželském svazku, kteří tak mohou činit jedenkrát měsíčně. Účelem pohlavního styku je početí dítěte, které bude vychovááno tak, aby se v budoucnu stalo oddaným Krišny,
- zákaz jakékoliv formy hazardu.<sup>8</sup>

## Stravování v kvalitě dobra

Následující kapitoly shrnují výsledky zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů, které byly v rámci terénního výzkumu provedeny s informátory a informátorkami představujícími příslušníky hnutí Haré Krišna.

Dle *ájurvédy*, systému tradičního indického lékařství, existují tři kvality hmotné přírody založené na tzv. sánkhjové klasifikaci. Jedná se o kvalitu dobra (*sattva*), vášně (*radžas*) a nevědomosti (*tamas*). Na základě tohoto klasifikačního systému oddaní rozdělují vše kolem sebe, čímž do té doby chaotickému světu dodávají jistý řád, dle kterého se mohou řídit. Také potraviny podléhají těmto třem kvalitám a slouží jako určitý symbol, prostřednictvím něhož lze interpretovat okolní realitu a dodat jí smysl. Rozdělení potravin na základě tří kvalit hmotné přírody je zobrazeno v následující tabulce:

**Tabulka 2. Tři kvality hmotné přírody hnutí Haré Krišna**

Kvalita	Dobra	Vášně	Nevědomosti
Potraviny	Zejména mléčné výrobky, rýže, obilí, luštěniny, cukr, ovoce a zelenina, čerstvé potraviny	Cibule, česnek, pórek, pažitka, šalotka, houby, kakao, káva a jídla příliš kořeněná, kyselá, ostrá apod.	Maso, ryby, vejce, alkohol a jídla stará, shnilá, páchnoucí
Povaha (vliv na člověka)	Očišťuje, přináší sílu, zdraví, spokojenost, dlouhověkost	Příčina strastí, utrpení, nemocí	Přináší špatnou karmu, bolest, nemoci
Doporučení	Doporučeno	Nedoporučeno až zakázáno	Zakázáno

Zdroj: vlastní zpracování

<sup>8</sup> Tamtéž, s. 97–98.

Žádná potravina ovšem nezapadá do příslušné kategorie z celé části, ale naopak v sobě obsahuje všechny tři kvality. Poměr těchto kvalit se však vždy liší, jak názorně vysvětluje dotazovaný Edgar:

*„Máte kvalitu dobra, kvalitu vášně a kvalitu nevědomosti. A ty se různě míchaj, tak jako televizní obraz, kterej je tvořenej ze tří barev a udělá vám jich nakonec tisíce (...). Tak tyhleto kvality se míchaj a taky vám nakonec udělaj pestrou škálu těch chutí, charakterů a všeho prostě.“* (Edgar, 40 let)

Například cibule, česnek, pórek, pažitka a šalotka (všechny patří do rodu česnek) jsou ovlivněny z větší části kvalitou vášně a menším podílem kvalitou nevědomosti. Ačkoliv tedy zástupci tohoto rodu nezapadají do dané kategorie stoprocentně, převažující kvalita je rozhodující pro konečné zařazení.

Vliv na poměr jednotlivých kvalit má jednak původ potravin, tedy na jakých místech rostou a jakým způsobem. Rozhodující může být také stav potravin, např. jejich čerstvost, způsob úpravy atp. Například k tepelné úpravě potravin je nejvhodnější smažení na *ghí*, tedy přepuštěném másle. Vaření a pečení má na jídlo stejný vliv. Za nejméně příznivé je považováno smažení na oleji. Dalším určujícím faktorem je také vliv, jenž má potravina na člověka po jejím pozření (intoxikace, zdravotní účinky, nezdravé účinky apod.). Také vědomí kuchaře silně ovlivňuje poměr kvalit v daném jídle.

Žádná potravina tak nezůstane mimo tři kvality hmotné přírody, každá je na základě výše zmíněných charakteristik zařazena do kategorie, které nejvíce odpovídá. Tím je zaručeno následování zavedeného řádu a jasné odlišení zejména mezi kvalitou dobra a kvalitami vášně a nevědomosti, které jsou v této kultuře tabu.

Potraviny nacházející se v kvalitě dobra jsou považovány za čisté, povznášející, umožňující duševní rozvoj. Ve védské kultuře se za ideální potraviny považují ty, které se nacházejí nad zemí (naopak potraviny rostoucí pod zemí jsou nečisté). Avšak i potravina nacházející se v kvalitě dobra může kvůli procesu hniloby klesnout do nižších kvalit. Potraviny v kvalitě vášně jsou považovány za dráždivé, zakalující vědomí a rozrušující mysl. Již zmíněné potraviny jako česnek nejsou vhodné pro duchovní praktiky z toho důvodu, že stimulují nervový systém a mohou mít afrodisiacké účinky. Například houby, podle slov informátora Adama (34 let), nejsou nikde uvedené jako nepovolená potravina, ovšem často rostou na místech, která jsou v kvalitě nevědomosti, jako jsou temná a nečistá místa. Tím pádem jsou i potraviny nacházející se na oněch místech nečisté a nevhodné k obětování Krišnovi. Proto nejsou v kuchyni příslušníků hnutí vůbec využívány. Potraviny v kvalitě

tamas zatemňují lidské poznání a uvrhají člověka do hluboké oblasti nevědomosti, jsou tak v této kultuře naprostým tabu.

Mezi nečisté tedy patří veškeré potraviny s převažující kvalitou vášně nebo nevědomosti. Je pro ně charakteristické, že brání bhakti, přiblížení se Krišnovi a duchovnímu pokroku. Cílem oddaných je držet se v kvalitě dobra, očistit sebe sama a vrátit se do duchovního světa. Oddaní tedy vyhledávají pouze potraviny v kvalitě dobra, ovšem jídlo, které již jedí (přijímají, jak by řekli oddaní), je mimo veškeré kvality hmotné přírody. Jídlo totiž před samotným přijímáním nabídne Krišnovi, který sám nepodléhá těmto kvalitám a očistí ho od všech kvalit, čímž ho zduchovní. Jídlo uvařené příslušníky hnutí se tedy nachází nade všemi kvalitami – tedy za předpokladu, že veškeré suroviny se před uvařením nacházely v kvalitě dobra, během vaření bylo zachováno čisté vědomí kuchaře a uvařené jídlo bylo obětováno Krišnovi.

Na příkladu řazení potravin dle kvalit přírody v hnutí Haré Krišna lze uplatnit teorii symbolické a interpretativní antropologie Douglas, že jídlo může sloužit jako určitý symbol, pomocí něhož člověk interpretuje svět kolem sebe a nachází v něm své místo. K tomu je nutné stanovit klasifikační systémy, které teprve světu stanoví více či méně pevné hranice. V tomto případě jsou tedy stanoveným klasifikačním systémem tři kvality hmotné přírody. Hranice příslušného řádu nejsou na jedné straně příliš ostré, ovšem z druhé strany jsou zcela nepropustné. A to z toho důvodu, že potraviny, které díky svému původu zapadají do kvality dobra, mohou např. jejich zkažením „sklouznout“ až do kvality nevědomosti. Avšak potraviny nacházející se již od jejich vzniku v kvalitě nevědomosti, např. maso či vejce, nemůže zbavit této kvality ani kuchař s tím nejčistším vědomím.

Příroda jako jediná se nachází v kvalitě dobra, zatímco místa poznamenaná člověkem jsou znečištěná. Tato nečistota se zvyšuje v závislosti na stupni nevědomosti obyvatel, kumulaci hříchu apod. Příslušníci hnutí proto velmi inklinují k přírodě, avšak navzdory tomu setrvávají více ve městech zejména z důvodu účinnějšího provozu restaurací a lepších možností sdružování oddaných i šíření vlastních idejí mezi většinovou společností.

## **Prasádam**

Ústřední bod, který tvoří základ stravování hnutí Haré Krišna a zásadním způsobem ovlivňuje celý proces, od získávání potravy až po samotnou konzumaci, je *prasádam*. Původ tohoto slova pochází ze sanskrtu a znamená milost. Nejedná se tedy o obyčejné jídlo, ale o jídlo udělující Krišnovu milost (Krišna prasádam), jídlo symbolizující samotného Krišnu. Jídlo se stává *prasádam* tehdy, pokud je obětováno Nejvyšší osobnosti božství, tedy Krišnovi,

a to při dodržení několika zásad. Příprava, obětování a přijímání prasádam je tedy neodlučitelnou součástí náboženské praxe tohoto hnutí, poněvadž se stává bohoslužbou, která má svou rituální podstatu. Proto je vše okolo stravování spojeno s dodržováním nejrůznějších předpisů, které se týkají výběru surovin, důrazu na udržování čistoty, vědomí kuchaře či konkrétních stravovacích zásad.

Cokoliv tedy příslušníci hnutí vykonávají, vykonávají tak pro uspokojení Krišny a s vědomím směřujícím k němu. A *prasádam* není výjimkou, jak potvrzuje dotazovaný Edgar:

*„Je to prostě duchovní potrava, je to prakticky On<sup>9</sup>, by se dalo říct. V transcendentní podobě jídla. Tohle náboženství je prostě úplně jako jinde. Takže vy tím, že zaměříte tuhle pozornost, ty smysly prostě na Krišnu, tak v ten moment vy děláte oddanou službu. Protože vy meditujete na Krišnu, cokoliv se točí okolo prasádam, tak je transcendentální a je duchovní prostě.“*

(Edgar, 40 let)

Obětování jídla je tedy nedílnou součástí procesu bhakti jógy. Prostřednictvím *prasádam* oddaní snadno dosahují duchovního pokroku, který umožňuje postupné odproštění se od materiálních tužeb, smyslů a vlastního hmotného těla a dosažení tak vyšších sfér vědomí. Zde je tedy velmi patrný duchovní rozměr, který oddaní přisuzují tomuto jídlu. Každý příslušník hnutí může díky jídlu navazovat vztah s Bohem, díky čemuž má stravování pro oddané tak obrovský význam.

Oddaní nikdy nejedí jídlo, které nebylo obětováno, což automaticky zahrnuje veškeré pokrmy uvařené někým jiným než příslušníky hnutí. To má v podstatě dva důvody. Jednak člověk mimo hnutí nedodrží veškeré předpisy a standardy, které se váží k vaření a obětování jídla. A oddaní také věří, že vědomí kuchaře proniká do jídla, které připravuje, a tím pádem ovlivňuje všechny ty, kteří jídlo následně konzumují. Pokud tedy člověk konzumuje jídlo uvařené člověkem s nečistým vědomím, znečišťuje se i jeho mysl, přebírá hříšné karmické reakce a není schopen myslet na Krišnu a přiblížit se mu. Oba zmíněné důvody tedy vedou ke znečištění jídla, a proto oddaní kladnou velký důraz na to, aby se nestravovali mimo okruh oddaných. Duchovně uvědomělí oddaní tak symbolizují čistotu, zatímco všichni ostatní jsou symbolem nečistoty. Tyto představy tak ve své podstatě pojí příslušníky hnutí dohromady, neboť pro její naplnění si mohou pouze oddaní navzájem vařit. A to ve svém důsledku znamená nutnost jejich sdružování, kvůli které jsou zakládány vegetariánské restaurace oddaných. Ty tak mají, kromě své funkce nakrmit posvěceným jídlom co nejvíce lidí, také značný význam pro všechny oddané. Těm poskytují jakousi oázu

<sup>9</sup> Myšleno Krišna.



čistoty, do které se mohou uchýlit a bez obav se zde nasytit společně s ostatními příslušníky hnutí.

Dle oddaných lze *prasádam* od neobětovaného jídla, které je nazýváno *bhoga*, rozeznat pouhým ochutnáním, jak konstatuje informátor Frederik:

*„Ona je vlastně tím i očištěna od karmy, takže to pozná i člověk, kterej třeba vůbec neví, co jí. A není to jenom tím, že je to jiný koření a styl vaření, ale je to prostě něco víc. A to je daný vlastně tím, že je to obětovaný a nabývá to jiný podstaty. Ale to není jako teorie, my s tím máme zkušenost.“* (Frederik, 48 let)

Informátorka Zora (38 let) například věří, že *karmí*<sup>10</sup> začnou být díky *prasádam* vnímavější, a to zejména k tomu, co jim říká jejich nadduše, což je dle oddaných další z podob Krišny ukrytá v každém lidském srdci. Podle Zory se může přítomnost nadduše projevit např. formou dobré intuice. Dokonce i *karmí* mohou veškeré své hříchy z tohoto života očistit a pozvednout se na vysokou duchovní úroveň právě díky přijímání *prasádam*, jak tvrdí dotazovaný Edgar:

*„Tím, že někdo ochutná prasádam, tak v příštím životě získá minimálně lidskou životní podobu a bude pokračovat dál v tom duchovním pokroku, který si tím prakticky vybudoval. Což se může zdát jako malá věc, ale je to obrovská věc. Prakticky většina lidí, obrovská většina má namířeno jako do nižších životních druhů. Všichni, co tady vidíte na ulici, tak to s nima nevypadá dobře, co se týká příštího narození. Takže když někdo získá lidskou podobu, to je velikánskej dar.“* (Edgar, 40 let)

Oddaní se proto snaží rozdávat milost Krišny skrze *prasádam* ve svých restauracích či na ulici, a tím zachraňují dle svého přesvědčení *karmí* před nešťastným budoucím narozením. Tímto způsobem tak zároveň oddaní šíří svou víru mezi širokou veřejnost. Jelikož se hnutí Haré Krišna řadí mezi misijní náboženství, je tato funkce jídla velice důležitá pro propagaci sebe sama.

### **Zásady obětování a stravovací návyky**

Propojení oddaného s Krišnou skrze *prasádam* není zdaleka omezeno pouze na obětování samotné. Oddaní své láskyplné myšlenky směřují ke svému Nejvyššímu Pánovi již při samotném výběru potravy, respektive při jejím pěstování, a rovněž při vaření, což blíže přibližuje informátor Adam:

*„A to je to první vědomí, které máme, když pak nakládáme s čímkoliv včetně třeba surovin a potravin, že to všechno patří Bohu. A od tohoto vědomí se všechno odvíjí, takže když pak*

---

<sup>10</sup> Karmí je dle oddaných každý jedinec nesloužící Krišnovi, tedy materialista.

*člověk seje obilí a mele mouku, tak i ten mlynář to dělá tady s tím vědomím, že všechno patří Krišnovi. A tímhle způsobem se tohle vědomí pomalu zaznamenává do suroviny, z který se na konci vaří to finální jídlo. A ten kuchař, ten hraje neposlední roli, ale také velmi důležitou roli v tom, jaké on má vědomí, když připravuje jídlo pro ostatní.“ (Adam, 34 let)*

Při nakupování potravin příslušník hnutí nemyslí na to, co si z daných surovin uvaří a jak bude finální jídlo chutnat, ale na potěšení, které tím dopřeje Krišnovi. Rituální funkce jídla je tak patrná již zde. A jak dotazovaní často zdůrazňují, je žádoucí vybírat ty nejlepší suroviny, zejména zelenina a ovoce by měly být kvalitní a čerstvé. Ideálně by si příslušníci hnutí měli sami vypěstovat suroviny na své zahradě nebo odebírat potraviny z farmy oddaných. Tak je zajištěno, že celý řetězec počínaje pěstováním surovin a konče přijímáním prasádam není znečištěn vědomím světského člověka. Druhým důvodem je zaručená čistota v podobě potravin s minimálním podílem chemických látek.

Jak již bylo řečeno, kuchař sehrává velice důležitou úlohu při přípravě jídla, které má být obětováno. Během vaření musí dodržovat nejen rituální, ale také hygienické předpisy, tedy je nezbytné udržovat čistotu jak vnitřní, tak i vnější. Oddaní totiž věří, že vnitřní čistoty lze dosáhnout pouze při zachování vnějších pravidel čistoty. Při dodržení veškerých zásad tak oddaný s čistým srdcem šíří automaticky své vědomí do všeho, co ho obklopuje, a tedy i do jídla. K dosažení čistého vědomí je při vaření je dle oddaných zásadní zklidnit svou mysl a opět se soustředit pouze na Krišnoův požitek, ne na potěšení vlastní či své rodiny. Nutno také dodat, že standardy čistoty jsou striktnější např. při vaření v chrámu pro chrámová božstva než vaření v restauraci hnutí.

Další zásadou, kterou musí kuchař během vaření dodržet, je zákaz očichávání a ochutnávání jídla. Oddaný se tak jídla nesmí „dotknout“ ani svými myšlenkami, ani fyzicky. Jídlo je prvotně vařeno pro Krišnu, oddaní v podstatě dojírají až zbytky. Pro obětování jídla je vyhrazen zvláštní tác, mistička, popř. talíř, nádobka na vodu a také na obětovaný nápoj. Toto vyhrazené nádobí náleží pouze Krišnovi, a je proto uchováváno zvlášť a nepoužíváno pro jiné účely. Na talíř nebo do misky se odebere část každého chodu, v té době ještě se ještě jedná o *bhógu*, a spolu s tácem a čistou vodou se položí buď přímo na oltář, na stůl před oltářem či před obrázek Pañča-tattvy, který slouží k obětování místo oltáře. Poté oddaný zvoní na zvoneček a zároveň medituje o Krišnově potěšení z této oběti a třikrát odřikává k tomu určené modlitby. Oběť se poté nechá na oltáři po dobu přibližně patnácti minut. Po uplynutí této doby se již posvěcené jídlo vrátí zpět tam, odkud bylo odebráno a promíchá se se zbylým jídlem. Veškeré jídlo se tak stává posvěceným, tedy z *bhógy* se stává *prasádam*.

Vysoké standardy se během vaření týkají také fyzické čistoty. Před vstupem do kuchyně se kuchař musí umýt a vzít si čisté oblečení. Ovšem oblečení se čistým stává také za dodržení daných předpisů – musí být vypráno, usušeno a opět složeno pouze člověkem, který má na sobě taktéž čisté oblečení. Během vaření by se také nemělo sahat na zem, do pusy, uší, nosu a do podobných částí těla, které jsou považovány za nečisté. Pokud si kuchař během vaření dojde „na velkou“, musí se před vstupem do kuchyně vysprchovat a vzít si nové, čisté oblečení. Pokud má jedinec dlouhé vlasy, to se většinou týká žen, musí je mít svázané a zakryté. Ženy jsou také během menstruace považovány za nečisté. Proto je během tohoto období nepřipustné, aby žena do kuchyně vstupovala, či dokonce vařila. Například informátorka Zora (38 let) momentálně pečuje o své dvouroční dítě, které požadované hygienické standardy nesplňuje. Jelikož je matka se svým dítětem v nízkém věku úzce spjatá, je také jistým způsobem považována za nečistou. V tomto období je proto rovněž nedovoleno vykonávat obřadní věci, tedy také obětování jídla.

Důležité z hlediska čistoty je také, jakým způsobem bude jídlo zpracováno. Jak již bylo řečeno, za nejčistší tepelnou úpravu je považováno smažení na ghí, dále pak vaření a pečení, které se nachází na stejné úrovni. Nejméně vhodné je smažení na oleji. Materiály použité k vaření jsou taktéž relevantní. Např. za nejpříznivější je považován bambus, dále je to dřevo, méně příznivý je pak už třeba kov. Plast je považován za nejméně čistý materiál, jehož používání není doporučováno. Zdroje tepla jsou rovněž odstupňovány dle své příznivosti a vlivu na příslušný pokrm. Za nejčistší je považován oheň zapálený kravským trusem, následuje oheň zapálený dřevem, uhlím, plynem a na posledním místě je elektřina, která narušuje molekuly celého jídla.

Vysoký standard čistoty by měla splňovat také příslušná kuchyň. Většinou se proto veškeré nádobí po jeho použití ihned umývá, to se týká také stolů, a v kuchyni by neměly zůstat žádné suroviny z předchozího vaření. Kuchyň je tedy považována za čisté místo, které je nutné v tomto stavu nadále udržovat. Neoddaní jakožto nečisté osoby tak mohou kuchyň či jiná místa svou přítomností znečistit. Čistotou oddaní projevují svou úctu a vděčnost směrem ke Krišnovi. Rozdělení hmotného světa na čisté a nečisté a dodržování předpisů týkajících se vnitřní i vnější čistoty tak slouží k udržení vlastní identity a zachování vysokého stupně semknutosti uvnitř hnutí.

Před přijímáním *prasádam* ještě oddaní poděkují za projevenou Krišnovu milost prostřednictvím modlitby k této příležitosti určené. Důležité je neustále se soustředit na podstatu přijímání *prasádam* – ta tkví v tom, že obětované jídlo zduchovnělo, stalo se samotným Krišnou, který svým oddaným rozdává milost. Je tedy nutné jídlo nejen přijímat,

ale také jej uctívat. Rituální podstata jídla je tedy u hnutí patrná po celou dobu. Pravidla pojící se ke stravování hrají také velice důležitou roli v otázce disciplinovanosti a sebekontroly oddaných, která je v tomto hnutí velice významná. Stravování oddaných proto probíhá velice kulturním způsobem.

Při pořádání společných hostin, které většinou probíhají v chrámové místnosti, je dodržováno tradiční rozdělení na ženy a muže. Ženy se většinou nachází vpravo místnosti a muži vlevo. Rozdělení tímto způsobem má především dvě funkce – kulturní, poněvadž oddaní v tomto následují védský systém, kde je tato separace považována za přirozenou. V této kultuře je mužská a ženská energie považována za naprosto odlišnou, a když se obě pohlaví spolu sdružují, dochází k mísení těchto energií, které vyvolává zbytečný rozruch. Sdružování oddaných stejného pohlaví dle výpovědi dotazovaných také velice vyhovuje jejich mentalitě a je pro ně značně příznivé. Praktická funkce tu také hraje svou roli, neboť genderové dělení umožňuje lepší organizaci oddaných, kteří jsou schopni soustředit se pouze na podstatu příslušného rituálu a nedochází k rozptýlení jejich pozornosti z důvodu bezprostřední blízkosti opačného pohlaví. Také při servírování muži slouží mužům a ženy slouží ženám. Co se týče vaření u manželů, v původní védské kultuře měl muž zajistit rodinu po finanční stránce a starat se o božstva, zatímco žena se starala o celou domácnost, což zahrnovalo také vaření pro božstva, a tedy i pro svou rodinu. V tomto ohledu ovšem došlo u hnutí Haré Krišna k uvolnění těchto pravidel a přizpůsobení zvyklostem moderního západního světa. O vaření se tedy mohou dle libosti starat oba dva.

Při přijímání *prasádam* je poté většina zásad převzata z tradiční védské kultury, která je charakteristická svou praktičností a jednoduchostí. Při společném jídle strážníci většinou sedí na zemi, což je považováno za zdravější způsob „stolování“, a navíc také rychlejší a jednodušší na organizaci. Jíst by se mělo pravou rukou, neboť levá ruka je vyhrazena na vykonávání nečistých věcí, a jídlo jako čistá věc musí být servírováno a následně přijímáno pouze pravou rukou. Zvykem je také jíst bez příborů pouze vlastní rukou, což má opět své opodstatnění. V této kultuře se věří, že na rukách jsou umístěny speciální receptory, které zjišťují teplotu daného jídla, což způsobí nastartování trávení ještě před samotnou konzumací. Pravidla jsou v tomto ohledu však více benevolentní, každý užívá či neužívá příbor dle svých preferencí. U oddaných tak můžeme vidět obé. Během jídla je nevhodnější nemluvit, anebo hovořit pouze o transcendentálních tématech. Vyloženě nevhodné je mluvit o rozrušujících tématech jako je politika, business apod. Důležité je udržet si vědomí Krišny a soustředit se na přijímanou milost. Tak si oddaní neustále udržují spojení se svým Bohem.

Oddaní často a rádi jedí ve společnosti ostatních příslušníků hnutí. Společné stravování umožňuje vykonávat zbožnou činnost ve společnosti stejně smýšlejících jedinců, se stejnými nebo podobnými preferencemi, cíli a stejným duchovním vědomím. Oddaní se navzájem podporují a jejich společnost je pokládána za základ duchovního pokroku. Stravování je tak v podstatě druh rituálu, který své účastníky pojí dohromady a podporuje jejich skupinovou identitu. Podobně jako u jiných oblastí zde působí synergický efekt, kdy součinnost více oddaných vede k efektivnějšímu duchovnímu pokroku, než kdyby se příslušníci hnutí stravovali individuálně. Stravování tak pro oddané, podobně jako v jiných kulturách, plní sociální funkci a příslušníci hnutí se díky pravidlům stravování mohou vyhranit vůči většinové společnosti a demonstrovat své odlišnosti.

### **Farma Krišnúv dvůr**

Své sociální a ekologické vize se hnutí již od počátku svého vzniku snaží realizovat skrze zakládání ekonomicky soběstačné a ekologicky ohleduplné zemědělské komunity. V roce 1990 byla založena první farma hnutí Haré Krišna – Krišnúv dvůr. Farma se nachází v údolí mezi obcemi Městečko u Benešova a Chotýšany. V současné době farmu navštíví průměrně 2 500 hostů ročně a přebývá zde zhruba dvacet stálých členů.

K naplnění vize farmy dosáhnout naprosté soběstačnosti ještě pravděpodobně povede dlouhá cesta. K potravinové soběstačnosti přispívá vlastní zemědělská produkce, plně funkční mlýny, na kterých se mele vlastní mouka, restaurace a pekárna s kuchyní, kde se většinou zpracovávají vypěstované suroviny spolu s vyrobenou moukou. U určitých pěstovaných potravin sice dochází k jejich nadprodukcí, která umožňuje následný prodej, ovšem některých potravin je naopak nedostatek. Momentální potravinovou soběstačnost farmy tak informátor Adam (34 let) odhaduje na 60 procent. O finanční samostatnosti se v případě farmy rovněž nedá hovořit, neboť je z velké části závislá na poskytování dotací, na něž má jako ekologická farma nárok. To také dokazuje fakt, že v období 2006–2016 čerpala farma z Evropské unie a státního rozpočtu dotace v celkové výši 3 686 519,68 korun.

Další významnou oblast na farmě představuje ochrana krav. Význam krávy v této kultuře je značně symbolický. Kráva jako matka, která svým mlékem živí celé lidstvo, musí být dle příslušníků hnutí za svou posvátnost a výjimečnost uctívána a opečovávána. Legendy vztahující se ke Krišnovi jako milovníku krav a kravského mléka utvrzují příslušníky hnutí v tom, že péče o krávy je bohubíba činnost, díky které je možné přiblížit se duchovnímu světu. Kráva pro ně tedy představuje jakési pojítko s duchovním světem, kterému se chtějí co

nejvíce přiblížit. Nelze však opomenout ani ekonomické hledisko, poněvadž kráva poskytuje kromě mléka také organické hnojivo, které se na farmě využívá.

## Závěr

Z provedeného terénního výzkumu vyplynulo, že stravování v hnutí Haré Krišna má mnoho podob a také mnoho funkcí, které může v životě jeho příslušníků plnit. Nejvýraznější z nich je funkce symbolická, která pomocí tabuizace vybraných potravin přispívá k zachování zavedeného sociálního řádu oddaných. K vytvoření potravinových tabu v této kultuře došlo na základě klasifikačního systému dle tří kvalit hmotné přírody, pomocí kterého příslušníci hnutí dávají do té doby chaotickému světu pevný řád, a který se také stává určujícím determinantem pro výběr potravy.

Potraviny, které jsou v rámci této klasifikace považovány za čisté, tak slouží jako symbol, pomocí něhož oddaní zachovávají konstruovaný sociální řád. Velice patrná je rovněž rituální podstata jídla, neboť vědomí příslušníka hnutí je již od pěstování surovin, až po samotnou konzumaci jídla silně propojeno s Krišnou. Neodlučitelnou součástí tohoto rituálu tak představují přísné předpisy, které se pojí především s rituální a fyzickou čistotou. Následováním pravidel čistoty se příslušníci hnutí shodují na společné interpretaci světa a utužují svou kulturní integritu.

Příslušníci hnutí jakožto duchovně uvědomělé osoby symbolizují čistotu a snaží se také očistit veškeré hříšné duše na této planetě tím, že jim poskytnou *prasádam*, tedy od hříchu očištěné jídlo, skrze své vegetariánské restaurace. Funkcí těchto restaurací je očistit co nejvíce osob a zachránit je před nepříznivou budoucností, avšak zároveň mohou plnit misijní funkci, pomocí které oddaní šíří svou víru mezi širokou veřejnost. Jejich význam mají však především pro oddané samotné – těm restaurace uprostřed nečistého města plného hříchu poskytují jakousi oázu čistoty, kam se mohou uchýlit a pomocí *prasádam* tak duchovně pokročit.

V neposlední řadě lze stravování hnutí Haré Krišna považovat za druh rituálu, který pojí své členy dohromady a podporuje skupinovou identitu. Vzájemná podpora oddaných představuje základ duchovního pokroku, který je díky synergickému efektu mnohem efektivnější, než kdyby se oddaní stravovali individuálně. Sociální funkce jídla tak hraje i v tomto náboženství velmi významnou roli. Oddaní také dodržují striktní zásady stolování, díky kterým se stravují na vysoké kulturní úrovni. Těmito vysokými standardy příslušníci hnutí demonstrují svou disciplinovanost a schopnost sebekontroly, které mají pro dané hnutí nepostradatelný význam.

## Seznam použitých zdrojů

- BUBÍK, Tomáš. Hostina a půst v křesťanské kultuře. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005. ISBN 80-7194-800-4.
- DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: Analýza konceptu znečištění a tabu*. 1. Praha: Malvern, 2014. ISBN 978-80-87580-91-2.
- DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999. ISBN 80-85866-41-2.
- ERBAN, Vít. Kategorie „nečistého“ v symbolické antropologii Mary Douglasové. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005. ISBN 80-7194- 800-4.
- FRAŇKOVÁ, Slávka a DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Psychologie výživy a sociální aspekty jídla*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0548-1.
- FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Kršny: hnutí Haré Kršna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010. ISBN 978-80-7043-951-7.
- MEULENBELD, Gerrit Jan a LESLIE, I. Julia. *Medical literature from India, Sri Lanka and Tibet*. New York: E. J. Brill, 1991. ISBN 9004095225.